

تأثیر شاخص نهادی ریسک سیاسی بر جذب گردشگران خارجی در کشورهای حوزه منا ابوالفضل شاه‌آبادی^۱، فریبا مهری تلیابی^۲، وحید امید^۳

تاریخ دریافت: ۹۴/۷/۲۶ تاریخ پذیرش: ۹۷/۷/۱۴

چکیده

جذب گردشگران خارجی، به واسطه درآمدی که از این طریق حاصل می‌شود می‌تواند اثر مثبتی بر اقتصاد داشته باشد؛ اما این موضوع نیازمند تأمین حداقل‌هایی است که اثر تعیین‌کننده‌ای بر تصمیم گردشگران برای انتخاب یا اجتناب از ورود به کشوری خاص داشته باشد. یکی از مهم‌ترین متغیرهایی که بر این تصمیم اثرگذار است به موضوع امنیت مربوط می‌شود. به این منظور، در پژوهش پیش روی تلاش شد با بررسی اثر شاخص نهادی ریسک سیاسی و زیر شاخص‌های آن بر جذب گردشگران خارجی مورد بررسی قرار گیرد. از این روی، کشورهای حوزه مناطی دوره ۱۹۹۵ تا ۲۰۱۶ به‌عنوان نمونه مورد آزمون انتخاب شدند. برآوردهای صورت گرفته در این مطالعه با استفاده از روش حداقل مربعات معمولی تعدیل‌شده کامل (FMOLS) صورت گرفت. نتایج نشان داد که ریسک سیاسی به‌عنوان شاخص کل اثری تعیین‌کننده بر جذب گردشگران دارد. همچنین برآوردی که از زیر شاخص‌های ریسک سیاسی انجام شد نیز بیانگر آن بود که زیر شاخص‌های درگیری داخلی و خارجی در بین سایر اجزای ریسک سیاسی از اثر بیشتری در جذب گردشگران خارجی برخوردار بوده است.

کلیدواژه‌گان: گردشگران خارجی، ریسک سیاسی، FMOLS

۱. دانشیار، گروه اقتصاد، دانشکده علوم اجتماعی و اقتصادی، دانشگاه الزهراء، تهران (نویسنده مسئول)

shahabadi@gmail.com

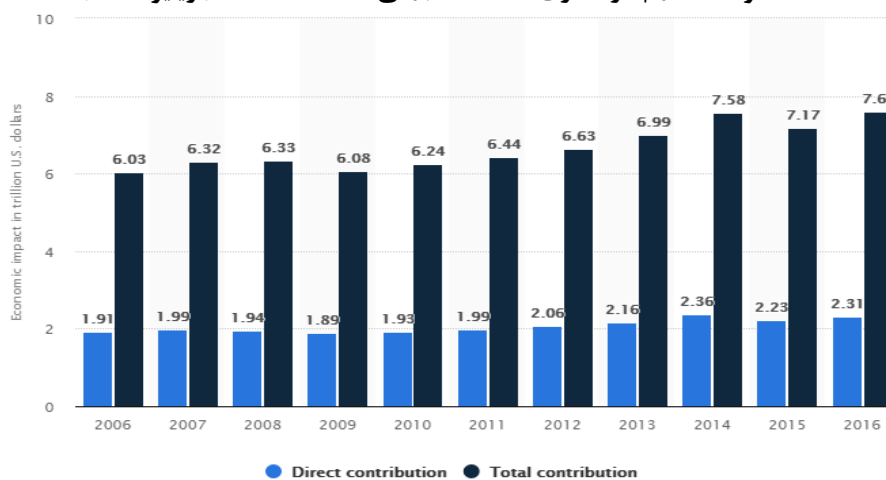
۲. دانشجوی دکتری اقتصاد دانشکده اقتصاد و علوم اجتماعی، دانشگاه بوعلی سینا، همدان.

۳. دکتری اقتصاد دانشکده اقتصاد و علوم اجتماعی، دانشگاه بوعلی سینا، همدان.

مقدمه

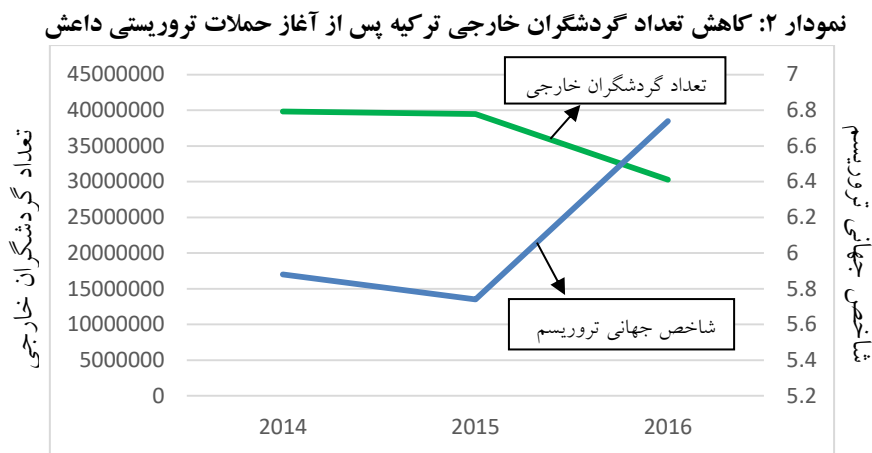
استفاده بهینه از تمامی مواهبی که به یک نسل اعطاشده یکی از مهم‌ترین مسیرهای رسیدن به توسعه است. به عبارت دیگر، اگر ملتی در بهره‌مندی از امکانات خود کوتاهی کند عدم تمتع از مواهب دنیا بر عهده خود اوست. از جمله این مواهب یکی میراثی است که از گذشتگان در بسیاری از جوامع برجای مانده و دیگری مناظر و مزایایی که به دست طبیعت ارزانی شده که می‌توانند چشم هر بازدیدکننده‌ای را نوازش دهند. اعجاز اهرام ثلاثه و تخت جمشید از نوع اول و شکوه غار علی‌صدر و جنگل ابر از نوع دوم است. همان‌طور که در نمودار ۱ مشاهده می‌شود، سهم گردشگری در اقتصاد جهانی در سال ۲۰۱۶ معادل ۷/۶۱ تریلیون دلار به صورت کل و ۲/۳۱ تریلیون دلار به صورت مستقیم بوده است. این موضوع بیانگر اهمیت پرداختن به صنعت گردشگری به عنوان منبعی پرسود است.

نمودار ۱: سهم گردشگری در اقتصاد جهانی از ۲۰۰۶ تا ۲۰۱۶ (تریلیون دلار)

منبع: www.statista.com

اما ترغیب و تشویق گردشگران به انتخاب کشورهای مختلف نیازمند تأمین پیش‌شرط‌هایی است که در صورت عدم توجه به آن‌ها بهره‌مندی از درآمدهای حاصله را ناممکن خواهد کرد. یکی از مهم‌ترین این پیش‌شرط‌ها، کاهش ریسک مواجهه گردشگران با ناامنی است. به عبارت-

دیگر، انتظار بر آن است که گردشگران مقاصدی را برگزینند که از امنیت بیشتری برخوردار هستند. برای مثال همان‌طور که در نمودار ۲ مشاهده می‌شود، پس از آغاز حملات تروریستی داعش به ترکیه و افزایش شاخص جهانی تروریسم این کشور، از تعداد گردشگران خارجی به شدت کاسته شده است.

منبع: بانک جهانی و شاخص جهانی تروریسم.

بنابراین به نظر می‌رسد ایجاد فضای امن در کشورهای مقصد جهانگردان از جمله مهم‌ترین عواملی باشد که در تصمیم گردشگران برای انتخاب آن کشور دخیل است. یکی از مهم‌ترین شاخص‌هایی که می‌تواند به خوبی میزان ریسک موجود در کشورهای مختلف را نشان دهد، شاخص راهنمای ریسک کشوری است. این شاخص در اوایل دهه ۱۹۸۰ به‌عنوان گزارشی بین-المللی برای اندازه‌گیری ریسک پایه‌گذاری شد و در حال حاضر برای ۱۴۰ اقتصاد توسعه‌یافته، نوظهور و پیشرو با استفاده از ۲۲ متغیر جهت اندازه‌گیری ریسک سیاسی، مالی و اقتصادی گزارش می‌شود. در بین زیر-شاخص‌های سه‌گانه ریسکی که توسط این شاخص نهادی اندازه‌گیری می‌شود، ریسک سیاسی به جهت آنکه موضوع اصلی آن امنیت در عرصه اجتماعی است بر تصمیم جهانگردان برای انتخاب یا عدم انتخاب کشورها از اهمیت بیشتری برخوردار است.

این شاخص در بازه‌ای بین صفر و صد ارائه می‌شود که صفر بیانگر بیشترین ریسک و صد معادل کمترین میزان ریسک است.

از این روی، در پژوهش پیشروی تلاش شده است تا اثر تغییرات متغیر نهادی ریسک سیاسی بر انتخاب کشورهای مقصد توسط گردشگران خارجی مورد مطالعه قرار گیرد. به این منظور، کشورهای حوزه منا به عنوان نمونه مورد بررسی انتخاب شده‌اند تا اثر شاخص نهادی ریسک سیاسی و زیر شاخص‌های آن بر تعداد گردشگرانی که از این کشورها بازدید می‌کنند مورد بررسی قرار گیرد. از جمله دلایل انتخاب حوزه منا به عنوان نمونه به جهت موقعیت خاص و بروز ناآرامی‌های متعدد این منطقه در سال‌های اخیر بوده است که از جهتی بر مناسبات جهانی اثرگذار بوده و از سوی دیگر اقتصاد داخلی کشورهای آن را متأثر کرده است. همچنین از آنجاکه کشورهای این حوزه در طبقه‌بندی‌ها جزء کشورهای در حال توسعه قرار می‌گیرند، لذا صنعت گردشگری می‌تواند در طی فرآیند توسعه اثرات مثبتی بر آن‌ها بر جای گذارد. لذا موضوع امنیت در جذب گردشگران خارجی در این حوزه از اهمیت بالایی برخوردار است.

بخش‌بندی مقاله در ادامه به قرار زیر است: در بخش دوم پیشینه پژوهش اعم از نظری و تجربی ارائه شده و در بخش سوم مدل مورد آزمون و متغیرهای مورداستفاده در برآورد معرفی شده‌اند. بخش چهارم به برآورد مدل‌ها و تفسیر نتایج اختصاص داده شده است و در بخش آخر نتیجه‌گیری و رهیافت‌های حاصل از مطالعه صورت گرفته ارائه شده است.

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

سازمان جهانی گردشگری، گردشگری را شامل فعالیت‌های مسافرتی مردم به مکان‌هایی خارج از محیط رسمی برای یک دوره و عدم اقامت متوالی برای بیش از یک سال تعریف می‌کند. مسافرت به این مکان‌ها به هدف فراغت، مسافرت تجاری یا اهداف مشابه دیگر انجام می‌شود (WTO، ۲۰۰۲). گردشگری یکی از صنایع بزرگ جهان و همچنان در حال رشد است، گردشگری به عنوان شدت دهنده اشتغال و منبع بالقوه جذب سرمایه‌گذاری خارجی است (سینکلایر^۲، ۱۹۹۸). با این وجود بسیاری از کشورهای جذاب با انواع متفاوت ریسک (تروریسم،

1. World Trade Organization
2. Sinclair

(تروریسم، عدم ثبات سیاسی و نظامی، بلایای طبیعی و...) روبرو هستند که مانع تأثیرگذار بر گردشگری است (سکویر و نانس^۱، ۲۰۰۸). مقصدهای گردشگری بدون داشتن یک رویکرد روشن و متعهد نسبت به ایمنی و امنیت بازدیدکنندگان، شهرت منفی را به دست خواهد آورد و ممکن است چندین سال طول بکشد تا این نگرش منفی از بین برود. امنیت گردشگر برای مقاصد گردشگری از اصول پایه است. ریسک به عنوان احتمال یک حادثه نامطلوب که تبعات منفی بر رفتار مصرف کننده دارد، تعریف می شود؛ در مقابل، ریسک بر رفتار فرد تأثیر منفی می گذارد. ریسک گردشگری عاملی است که تمایل به بازدید یا لغو بازدید از یک مقصد را توضیح می دهد و به عنوان یک ابزار پیشگویی کننده قدرتمند در اجتناب گردشگر در تصمیم سفر می تواند به کار رود. در این پژوهش به بررسی اثر ریسک سیاسی کشور مقصد بر ورود گردشگر پرداخته شده است. ریسک سیاسی به عنوان استفاده از سیاست‌هایی توسط دولت میزبان که باعث محدود شدن عملیات تجاری سرمایه‌گذاران خارجی می گردد (اسچیت^۲، ۱۹۸۶)، تعریف می شود. از دیدگاه دیگر هاول و چادیک^۳ (۱۹۹۴) ریسک سیاسی را به عنوان احتمال اینکه عوامل سیاسی مثل اقدامات، حوادث یا شرایط در کشور میزبان که ممکن است به عنوان عوامل اجتماعی دیده شود، بر محیط کسب و کار تأثیر بگذارد به گونه‌ای که سرمایه‌گذاران ضرر کنند یا یک کاهش حاشیه سود را تجربه کنند.

بنا بر آخرین تعریف ارائه شده توسط شاخص راهنمای ریسک کشوری (۲۰۱۲)، شاخص ریسک سیاسی شامل ۱۳ زیر شاخص؛ ثبات دولت، شرایط سیاسی-اقتصادی، مشخصات سرمایه‌گذاری، درگیری داخلی، درگیری خارجی، فساد، حضور نظامیان در سیاست، تنش‌های مذهبی، نظم و قانون، تنش‌های قومی، پاسخگویی، دموکراتیک و کیفیت دیوان‌سالاری است.

ثبات دولت، به عنوان ارزیابی توانایی دولت در اجرای برنامه‌های اعلام شده و توانایی باقی ماندن در قدرت تعریف می شود و شامل ۳ مؤلفه؛ یکپارچگی حکومت، قدرت پارلمان و پشتیبانی مردمی است.

1. Sequeira & Nunes
2. Schmidt
3. Howell & Chaddick

شرایط سیاسی اقتصادی، ارزیابی فشارهای اجتماعی-اقتصادی در جامعه است که می‌تواند اعمال حکومت را محدود و نارضایتی‌های اجتماعی را تحریک کند و شامل ۳ مؤلفه؛ بیکاری، اعتماد مصرف‌کننده و فقر است.

ریسک مصادره و عدم برگشت سود سرمایه‌های خارجی، ارزیابی عواملی است که بر ریسک سرمایه‌گذاری تأثیر می‌گذارند و توسط سایر مؤلفه‌های ریسک، سیاسی، اقتصادی و مالی پوشش داده نمی‌شوند و شامل ۳ مؤلفه؛ سلب مالکیت/ماندگاری قرارداد، برگشت سود و تأخیرهای پرداخت است.

درگیری داخلی، ارزیابی خشونت سیاسی در کشور و تأثیر واقعی یا بالقوه آن بر حکمرانی با ۳ مؤلفه؛ جنگ داخلی/تهدید کودتا، خشونت سیاسی/تروریسم و اغتشاش شهری است.

درگیری خارجی، ارزیابی دو نوع ریسک برای حکومت است: شامل فشار خارجی بدون خشونت (فشارهای دیپلماسی، محدودیت‌های تجاری و...) و فشار خارجی همراه با خشونت (درگیری مرزی و جنگ کامل). درگیری خارجی از راه‌های زیادی می‌تواند بر تجارت خارجی تأثیر منفی بگذارد، از قبیل محدودیت عملیات، مجوزهای سرمایه‌گذاری و تجارت، اختلال در تخصیص منابع اقتصادی و تغییر ساختار رشد در جامعه است. درگیری خارجی شامل ۳ مؤلفه؛ جنگ، درگیری بین مرزی و فشارهای خارجی است.

فساد، ارزیابی فساد درون نظام سیاسی است. فساد به چند دلیل تهدیدی برای سرمایه‌گذاری خارجی است: محیط اقتصادی و مالی را مختل می‌کند، کارایی حکومت و تبعات کسب‌وکار را کاهش می‌دهد و در نهایت بی‌ثباتی ذاتی فرآیند سیاسی را نشان می‌دهد. رایج‌ترین شکل فساد که به‌طور مستقیم به کسب‌وکار مربوط است، فساد مالی در شکل تقاضا برای پرداخت‌ها و رشوه‌های مرتبط با مجوزهای صادرات و واردات، کنترل‌های ارزی و ارزیابی‌های مالیاتی است. شاخص موردبررسی علاوه بر در نظر گرفتن انواع فساد، فساد بالقوه را در اشکال زیر در نظر می‌گیرد: پشتیبانی بیش‌ازحد شخص یا گروهی خاص، انتصاب اقوام نزدیک در مشاغل خاص، رزرو کردن شغل، مهمانی پنهانی برای تأمین سرمایه و همبستگی مشکوک و نزدیک سیاستمداران و تاجران. این اشکال توطئه‌آمیز فساد، به‌طور بالقوه ریسک بزرگ‌تری برای سرمایه‌گذاری خارجی محسوب می‌شود. بزرگ‌ترین ریسک چنین فسادی این است که گاهی

اوقات به خطری فوق تصور تبدیل می‌شود یا رسوایی بزرگی به‌طور ناگهانی فاش می‌شود؛ به‌طوری‌که عکس‌العمل سیاسی عمومی را برمی‌انگیزد و منجر به سقوط یا براندازی حکومت می‌شود.

دخالت نظامیان در سیاست، به معنای کاهش پاسخگویی حکومت در برابر مردم است. باین حال معانی دیگری نیز دارد. به‌عنوان نمونه ممکن است ارتش به دلیل تهدید خارجی یا داخلی، در امور حکومت دخالت کند. این امر به معنای اختلال در سیاست‌های حکومت در مواجهه با این تهدید است. در برخی کشورها تهدید نظامی می‌تواند حکومت منتخب را مجبور به تغییر سیاست کند یا سبب جایگزینی آن با حکومتی شود که بیشتر از خواسته‌های ارتش تبعیت کند. غلبه نظامی یا تهدید به کنترل در آوردن ارتش نیز ممکن است نشان‌دهنده ریسک بالا باشد؛ چنانکه این حالت، نشانه ناتوانی حکومت برای عملکرد مؤثر است و در نتیجه کشور محیطی مناسب برای جذب گردشگران خارجی نمی‌شود. رژیم کاملاً نظامی بیشترین ریسک را مطرح می‌کند. یک رژیم نظامی در کوتاه‌مدت ممکن است ثبات جدیدی را فراهم کند و بنابراین ریسک‌های کسب‌وکار را کاهش می‌دهد. باین‌وجود قطعاً در بلندمدت ریسک افزایش خواهد یافت. تا حدی به دلیل اینکه نظام حکمرانی فاسد خواهد شد و تا حدی به دلیل اینکه ادامه چنین حکومتی، احتمالاً، سبب ایجاد مقابله مسلحانه خواهد شد.

تنش‌های مذهبی، ممکن است از تسلط جامعه یا/و حکومت توسط یک گروه مذهبی برآید. جلوگیری از آزادی مذاهب تهدیدی برای جذب گردشگران خارجی محسوب می‌شود. **حاکمیت نظم و قانون**، نظم و قانون به‌طور جداگانه ارزیابی می‌شوند. مؤلفه قانون شامل؛ ارزیابی استحکام و استقلال نظام قانونی است درحالی‌که مؤلفه نظم شامل؛ ارزیابی رعایت عمومی قانون است.

تنش‌های نژادی، ارزیابی درجه تنش‌ها در یک کشور نسبت به تقسیمات نژادی، ملی و زبانی است. امتیاز پایین‌تر به کشورهای داده می‌شود که تنش‌های نژادی و ملی به دلیل مقابله گروه‌هایی که متعصب و بی‌میل به توافق می‌باشند، به میزان بالایی وجود دارد. به کشورهای امتیاز بالا داده می‌شود که این‌گونه کشمکش‌ها حداقل باشند.

پاسخگویی حکومت در برابر مردم، مقیاسی است که از اینکه پاسخگویی حکومت در برابر مردم به چه نحو صورت می‌گیرد؛ اصولاً حکومت هرچه قدر کمتر پاسخگو باشد، احتمال بیشتری وجود دارد که آن حکومت در یک جامعه دموکراتیک به آرامی و در یک جامعه غیر دموکراتیک با خشونت سقوط کند. امتیاز این مؤلفه در هر کشور بر اساس مواردی از قبیل امکان انتخابات آزاد و عادلانه دولت و مجلس، وجود نظام قضایی مستقل، امکان رقابت احزاب سیاسی، حمایت از آزادی‌های فردی و هماهنگی و همکاری میان دولت، مجلس و نهاد قضایی تعیین می‌شود.

کیفیت دیوان‌سالاری، استحکام نهادی و کیفیت دیوان‌سالاری جذب‌کننده شوک دیگری است که بازبینی سیاست در زمان تغییر دولت را به حداقل می‌رساند؛ بنابراین کشورهای که دیوان‌سالاری آن‌ها قدرت و تخصص اداره کردن کشور، بدون تغییرات مؤثر در سیاست یا وقفه در خدمات دولتی را دارا باشند، امتیاز بالاتری دریافت می‌کنند. در کشورهای با ریسک پایین دیوان‌سالاری تا حدودی به استقلال از فشار سیاسی گرایش دارد و سازوکاری کارآمد برای استخدام آموزش و پرورش برقرار شده است. این دیوان‌سالاری قوی، اثر حفاظتی در برابر تنش‌های سیاسی دارد.

اقداماتی که ممکن است تحت تأثیر ریسک سیاسی قرار بگیرند عبارت‌اند از: محدودیت در وجوه ارسالی، استنتاج دولت با اصطلاح قرارداد، مالیات تبعیض‌آمیز، آدم‌ربایی پرسنلی، صدمه به خواص، نقض قرارداد به دلایل سیاسی یا توسط بدنه وابسته به سیاست، آسیب ناشی از درگیری داخلی، جنگ، عدم تعادل ناپایداری ارز از نظر سود و سوءاستفاده یا ملی شدن خواص یا منابع (موزیندوستی و سی. مانالیو^۱، ۲۰۱۶). همچنین، همه این عوامل می‌تواند روی تصویر مقصد و منافع گردشگر تأثیر منفی بگذارد چراکه اگر گردشگر احساس خطر کند و منافع خود را در خطر ببیند از سفر خود منصرف خواهد شد و همین مطلب باعث کاهش تعداد گردشگران یک کشور می‌شود (روآن و همکاران^۲، ۲۰۱۷). به علاوه تعداد شاغلان در بخش گردشگری در کشورهایی که تحت تأثیر ریسک قرار می‌گیرند تمایل به کاهش دارد، همچنین ریسک باعث

1. Muzindutsi & Manaliyo

2. W-Q. Ruan et al.

کاهش درآمدهای ارزی می‌شود (استیک^۱، ۲۰۱۵). حملات تروریستی اخیر در پاریس و اروپا منجر به کاهش میلیاردها یورو در سهام مرتبط به گردشگری شده است، زاپیتیس و همکاران^۲ (۲۰۱۶) در پژوهشی به بررسی این موضوع پرداختند. نتایج حاکی از تأثیر منفی و معنی‌دار وقایع تروریستی در اروپا بر شاخص‌های سهام در همه نواحی به‌غیر از استرالیا است. در ادامه به بررسی مطالعات انجام‌شده در رابطه با ریسک سیاسی و گردشگری پرداخته شده است:

مطالعات خارجی

تالک و زلیک^۳ (۲۰۱۷)، در پژوهشی به بررسی تأثیر نزدیکی به درگیری و گردشگری در بنگاه‌های کرواتین طی دوره ۱۹۹۳-۱۹۹۹ پرداختند و دریافتند بمب‌گذاری ناتو منجر به کاهش درآمد شرکت‌های گردشگری با خدمات مرتبط و تعداد ۵۰ کارمند به بالا شده است. گزگور و همکاران^۴ (۲۰۱۷)، در بررسی تأثیر دخالت نظامیان در سیاست روی گردشگری از ۱۷۱ کشور به ترکیه طی دوره ۲۰۱۴-۱۹۸۴، نتیجه می‌گیرند سطح پایین از دخالت نظامیان در سیاست مبدأ اثرات مثبتی در جریان ورودی گردشگر به ترکیه بوده است. به‌طور خاص ۱ درصد کاهش دخالت نظامیان در سیاست منجر به افزایش ۷ درصدی در جریان گردشگری می‌شود.

ایوانو و همکاران^۵ (۲۰۱۶)، در بررسی بی‌ثباتی سیاسی و صنعت گردشگری در اوکراین با استفاده از پرسشنامه خود اظهاری که توسط ۱۰۲ مدیر هتل و ۷۳ مدیر آژانس مسافرتی تکمیل شده است، دریافتند بی‌ثباتی سیاسی منجر به اثرات منفی روی صنعت گردشگری یک کشور از طریق کاهش درآمدها، کاهش تعداد گردشگران و افزایش هزینه‌ها می‌گردد. اس. گلگو و همکاران^۶ (۲۰۱۶)، در بررسی رابطه تروریسم با گردشگری طی دوره ۲۰۱۳-۱۹۹۵ در ۱۷۱ کشور دریافتند بی‌ثباتی سیاسی اثرات منفی در ورود گردشگران دارد.

1. Stetic
2. Zopiatis et al.
3. Tkalec & I. zilic
4. Gozgor et al.
5. Ivanov et al.
6. Santana-Gallego et al.

یاپ و ساها^۱ (۲۰۱۳)، در یک بررسی پنل بین ۱۳۹ کشور طی دوره ۲۰۰۹-۱۹۹۹ نتیجه گرفتند یک درصد افزایش در بی ثباتی سیاسی منجر به کاهش ورود گردشگران بین ۲۴ تا ۳۱ درصد و کاهش درآمد گردشگری بین ۳۰ تا ۳۶ درصد می گردد.

آلتینگ^۲ (۲۰۱۳)، به بررسی اثر جرم بر گردشگری بین المللی در کشورهای اروپایی با استفاده از رهیافت پنل دیتا می پردازد. نتایج نشان می دهند جرم ارتباط منفی با عواید و درآمد گردشگری بین المللی دارد که عمدتاً از کاهش تعداد گردشگران بین المللی و نه کاهش مخارج انجام شده توسط گردشگران ناشی می شود.

مطالعات داخلی

راسخی و محمدی (۱۳۹۶)، در پژوهشی به بررسی و شناسایی عوامل مؤثر بر تقاضای گردشگری با استفاده از روش داده های تابلویی در کشورهای منتخب حوزه دریای خزر طی دوره ۲۰۰۰-۲۰۱۳ پرداختند. نتایج نشان می دهد که درآمد سرانه، نرخ واقعی ارز و آزادسازی تجاری اثر مثبت بر گردشگری دارد. همچنین، بی ثباتی اقتصادی اثر منفی و معنادار بر تقاضای گردشگری دارد.

شاه آبادی و سیاح (۱۳۹۲)، به بررسی تأثیر زیرساخت های اقتصادی بر گردشگری پرداخته و بر اساس نتایج بیان می دارند شاخص فناوری ارتباطات و اطلاعات، هزینه های آموزشی و نرخ ارز از اهمیت بسزایی در جذب گردشگر برخوردارند. همچنین نتایج تخمین بیانگر تأثیر مثبت و معنی دار توسعه بهداشت و سطح سلامت جامعه بر تقاضای گردشگری است.

شاه آبادی و سیاح (۱۳۹۰)، به بررسی اثر متغیرهای درآمد سرانه واقعی، حجم سرمایه گذاری مستقیم خارجی، زیرساخت حمل و نقل بر میزان جذب گردشگر کشورهای اسلامی D8 طی دوره ۲۰۰۰-۲۰۰۸ پرداخته اند. بر اساس نتایج تحقیق بیان می دارند بین میزان درآمد سرانه واقعی، میزان سرمایه گذاری مستقیم خارجی و زیرساخت حمل و نقل با میزان عایدی های گردشگران خارجی همبستگی مثبت درحالی که بین نرخ تورم و نرخ ارز مؤثر واقعی با میزان عایدی های گردشگران خارجی رابطه ای معکوس و منفی وجود دارد.

1. Yap & Saha
2. Altindag

دائی کریم‌زاده و همکاران (۱۳۹۲)، در پژوهشی به بررسی عوامل مؤثر بر تقاضای گردشگری با استفاده از الگوی خود توضیح با وقفه‌های گسترده (ARDL) طی دوره ۱۳۵۵-۱۳۸۹ پرداختند. نتایج حاکی از آن است متغیرهای درآمد واقعی سرانه، نرخ ارز بازار آزاد و درجه باز بودن اقتصاد تأثیر مثبت و شاخص بهای کالاها و خدمات مصرفی در داخل و متغیر مجازی دوران انقلاب و جنگ تأثیر منفی بر تعداد گردشگر بین‌المللی ورودی به ایران داشته‌اند. در مجموع مطالعات خارجی نشان می‌دهد بی‌ثباتی سیاسی منجر به کاهش ورود گردشگران بین‌المللی می‌شود. از سوی دیگر مطالعات جامعی به بررسی ریسک سیاسی و اجزای آن، به‌ویژه با استفاده از روش‌های اقتصادسنجی نپرداخته است. همچنین در هیچ‌کدام از مطالعات صورت گرفته، اعم از خارجی و داخلی اثر مؤلفه‌های شاخص ریسک سیاسی بر جذب گردشگران بررسی نشده است.

مدل و متغیرها

معادلات مورد آزمون در مطالعه پیش روی شامل ۱۳ مورد است که فرم کلی آن‌ها را می‌توان در معادله ۱ مشاهده کرد:

$$Lntou_{it} = LnPolitical\ risk_{it} + LnControl\ var_{it} + \varepsilon_{it}(1)$$

در این معادله عبارت Ln بیانگر لگاریتم و it در انتهای متغیرها به ترتیب نمایانگر مقطع و سال است. همچنین $Political\ risk$ شامل شاخص ریسک سیاسی و اجزای آن می‌شود که به‌طور مجزا در مدل وارد می‌شوند. در این صورت به‌طور کلی معادله یک در ۱۳ حالت قابل برآورد است. عبارت $Control\ var$ نیز معرف متغیرهای کنترل بکار رفته در تخمین هر یک از حالات است که شامل تولید ناخالص داخلی سرانه به پیروی از مطالعات آلتینگ (۲۰۱۴)، کاوسویک و لینچ^۱ (۲۰۱۳)، اس. گلگو و همکاران (۲۰۱۶)، یاپ و ساها (۲۰۱۳) و واروا و ساوریموت^۲ (۲۰۱۲) و به‌منظور کنترل اثر بحران اقتصادی سال و ۲۰۰۸ و اثرات آن در سال‌های بعدی وارد مدل شده است، شاخص حمل‌ونقل به پیروی از مطالعات سیتانها و همکاران^۳

1. Causevic & Lynch
2. Varua & Saverimuttu
3. Seetanah et al.

(۲۰۱۰)، کادارو و ستانا^۱ (۲۰۰۷)، اصلان و همکاران^۲ (۲۰۰۹)، شاه‌آبادی و سیاح (۱۳۹۰) و گسترش اینترنت به‌عنوان شاخص زیرساخت ارتباطی به پیروی از مطالعات اصلان و همکاران (۲۰۰۹)، نوده و سایمن^۳ (۲۰۰۵) و شاه‌آبادی و سیاح (۱۳۹۲) در مدل گنجانده شده است. برآورد معادله در حالات پیشروی با استفاده از روش حداقل مربعات معمولی تعدیل شده کامل (FMOLS)^۴ انجام شده است. همچنین لازم به ذکر است که داده‌های ریسک سیاسی و اجزای آن از پایگاه اطلاعاتی شاخص راهنمای ریسک کشوری (ICRG)^۵ و داده‌های متغیر وابسته و متغیرهای کنترل نیز از بانک جهانی استخراج شده‌اند.

برآورد مدل و تفسیر نتایج

بررسی مانایی متغیرها پیش از ورود به برآورد مدل از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. به این منظور آزمون‌های متعددی در داده‌های پنل ارائه شده‌اند که به‌طور کلی به دودسته آزمون‌های نسل اول و دوم قابل بخش‌بندی هستند. آزمون‌های نسل اول آن‌هایی هستند که عدم خودهمبستگی بین مقاطع در جزء اخلاص را مفروض گرفته و اقدام به بررسی مانایی متغیرها می‌کنند. همان‌طور که پسران (۲۰۰۴) اشاره می‌کند، این فرض تنها در بین پنل‌های با تعداد مقاطع بالا می‌تواند صحت داشته باشد؛ اما در مواردی که تعداد مقاطع کم بوده و بازه زمانی نیز گسترده باشد، امکان بروز خودهمبستگی بین مقاطع در جزء اخلاص وجود خواهد داشت. در این صورت آزمون‌های ریشه واحد نسل اول کارایی خود را از دست داده و به‌منظور بررسی مانایی متغیرها باید از آزمون‌های ریشه واحد نسل دوم استفاده کرد. نتایج آزمون خودهمبستگی بین مقاطع جزء اخلاص پسران (۲۰۰۴) در جدول ۱ ارائه شده است. فرضیه صفر این آزمون مبنی بر عدم خودهمبستگی بین مقاطع در جزء اخلاص است. همان‌طور که ملاحظه می‌شود فرض صفر تنها در مورد تنش‌های مذهبی، تنش‌های قومی، پاسخگویی دموکراتیک و کیفیت دیوانسالاری رد نمی‌شود.

1. Khadaroo & Seetana
2. Aslan et al.
3. Naude & Saayman
4. Fully Modified OLS
5. International Country Risk Guide (ICRG)

جدول ۱: آزمون خودهمبستگی بین مقاطع در جزء اخلاص پسران (۲۰۰۴)

متغیرها	CD-test	P-value
ثبات دولت	۳۲/۳۲۵	۰/۰۰۰
شرایط سیاسی-اقتصادی	۸/۱۳۷	۰/۰۰۰
مشخصات سرمایه‌گذاری	۲۲/۲۳۴	۰/۰۰۰
درگیری داخلی	۱۹/۷۸۸	۰/۰۰۰
درگیری خارجی	۹/۹۸۳	۰/۰۰۰
فساد	۱۱/۵	۰/۰۰۰
حضور نظامیان در سیاست	۳/۹۰۷	۰/۰۰۰
تنش‌های مذهبی	۱/۰۰۶	۰/۳۱۴
نظم و قانون	۹/۳۸۹	۰/۰۰۰
تنش‌های قومی	-۰/۵۷۸	۰/۵۶۳
پاسخگویی دموکراتیک	۱/۲۷۷	۰/۲۰۲
کیفیت دیوانسالاری	۱/۲۳۷	۰/۲۱۶
ریسک سیاسی	۱۳/۲۸۷	۰/۰۰۰
تولید ناخالص داخلی سرانه	۴۷/۷۰۳	۰/۰۰۰
شاخص حمل‌ونقل	۶/۱۷۴	۰/۰۰۰
گسترش اینترنت	۵۳/۵۱۳	۰/۰۰۰
تعداد گردشگران	۳۷/۶۶۸	۰/۰۰۰

یادداشت: همه متغیرها به صورت لگاریتمی هستند.

از این روی، در بررسی مانایی متغیرهایی که در آن‌ها فرض عدم وجود خودهمبستگی بین مقاطع در جزء اخلاص رد نشده است از آزمون‌های نسل اول و به‌طور مشخص از آزمون ایم، پسران و شین (۲۰۰۳) و برای بررسی مانایی دیگر متغیرها از آزمون‌های نسل دوم، به‌طور مشخص از آزمون پسران (۲۰۰۷)، استفاده شده است. نتایج هریک از این آزمون‌ها در جدول ۲ و ۳ ارائه شده است.

جدول ۲: آزمون مانایی پسران (۲۰۰۷)

متغیر	P-value در سطح	P-value تفاضل مرتبه اول
ثبات دولت	۰/۰۰۱	-
شرایط سیاسی-اقتصادی	۰/۲۹۰	۰/۰۰۰
مشخصات سرمایه‌گذاری	۰/۰۰۰	-
درگیری داخلی	۰/۰۱۰	-
درگیری خارجی	۰/۰۰۲	-
فساد	۰/۹۹۶	۰/۰۰۰
حضور نظامیان در سیاست	0/000	-
نظم و قانون	1/000	۰/۰۰۰
ریسک سیاسی	۰/۰۳۷	-
تولید ناخالص داخلی سرانه	۰/۲۱۴	۰/۰۰۰
شاخص حمل و نقل	۱/۰۰۰	۰/۰۰۰
گسترش اینترنت	۰/۰۰۰	-
تعداد گردشگران	۰/۸۳۲	۰/۰۰۰

یادداشت: همه متغیرها به صورت لگاریتمی هستند.

جدول ۳: آزمون مانایی ایم، پسران و شین (۲۰۰۳)

متغیر	P-value در سطح	P-value تفاضل مرتبه اول
تنش‌های مذهبی	۰/۰۰۰	-
تنش‌های قومی	۰/۰۱۰	-
پاسخگویی دموکراتیک	۰/۰۰۰	-
کیفیت دیوانسالاری	۱/۰۰۰	۰/۰۰۰

یادداشت: همه متغیرها به صورت لگاریتمی هستند.

همان‌طور که ملاحظه می‌شود، برخی از متغیرها در سطح مانا بوده و برخی نیز با یک‌بار تفاضل‌گیری مانا هستند. از این‌رو، به منظور بررسی رابطه بلندمدت بین متغیرها از آزمون هم

انباشتگی کائو (۱۹۹۹) استفاده شده است. نتایج آزمون فوق برای همه معادلات در جدول ۴ ارائه شده است. همان‌طور که در این جدول قابل مشاهده است، همه معادلات هم انباشته هستند.

جدول ۴: نتایج آزمون هم انباشتگی کائو (۱۹۹۹)

معادلات	P-value
معادله ۱	۰/۰۱۵
معادله ۲	۰/۰۱۲
معادله ۳	۰/۰۱۴
معادله ۴	۰/۰۱۵
معادله ۵	۰/۰۱۳
معادله ۶	۰/۰۰۹
معادله ۷	۰/۰۱۲
معادله ۸	۰/۰۱۳
معادله ۹	۰/۰۱۶
معادله ۱۰	۰/۰۱۲
معادله ۱۱	۰/۰۱۷
معادله ۱۲	۰/۰۲۴
معادله ۱۳	۰/۰۱۵

یادداشت: حالات تخمینی ۱ تا ۱۳ در جدول فوق بیانگر ورود اجزای شاخص ریسک سیاسی و شاخص کل در برآوردهای انجام شده به صورت مجزا است.

با توجه به نتایج به دست آمده از آزمون‌های انجام شده می‌توان معادلات پیشنهادی را برآورد کرد. نتایج برآوردها در جدول ۵ آورده شده است.

جدول ۵: نتایج برآورد معادلات به روش حداقل مربعات معمولی تعدیل شده (FMOLS)

متغیر	۱	۲	۳	۴	۵	۶
ریسک سیاسی	0/96 [0/000]					
ثبات دولت		0/12 [0/038]				
شرایط اجتماعی-اقتصادی			0/24 [0/000]			
مشخصات سرمایه گذاری				0/001 [0/98۸]*		
درگیری داخلی					0/50 [0/000]	
درگیری خارجی						0/36 [0/000]
فساد						
حضور نظامیان در سیاست						
تنش های مذهبی						
نظم و قانون						
تنش های قومی						
پاسخگویی دموکراتیک						
کیفیت دیوانسالاری						
GDP سرانه	0/23 [0/000]	0/22 [0/000]	0/64 [0/000]	0/22 [0/000]	0/21 [0/000]	0/27 [0/000]
شاخص حمل و نقل	0/10 [0/077]	0/10 [0/041]	0/13 [0/000]	0/11 [0/221]	0/10 [0/053]	0/10 [0/066]
گسترش اینترنت	0/09 [0/037]	0/07 [0/004]	0/11 [0/000]	0/08 [0/001]	0/06 [0/010]	0/07 [0/002]
R ² تعدیل شده	0/97	0/97	0/95	0/97	0/97	0/97

۱۳	۱۲	۱۱	۱۰	۹	۸	۷
						0/13 [0/000]
					0/20 [0/000]	
				0/28 [0/000]		
			0/16 [0/114]*			
		-0/07 [0/111]*				
	-0/06 [0/128]*					
0/17 [0/024]						
0/21 [0/000]	0/63 [0/000]	0/59 [0/000]	0/29 [0/001]	0/58 [0/000]	0/63 [0/000]	0/58 [0/000]
0/13 [0/023]	0/12 [0/000]	0/13 [0/000]	0/02 [0/087]	0/13 [0/000]	0/10 [0/003]	0/12 [0/000]
0/06 [0/055]	0/10 [0/000]	0/14 [0/000]	0/07 [0/000]	0/12 [0/000]	0/14 [0/000]	0/14 [0/000]
0/95	0/95	0/95	0/95	0/95	0/92	0/95

منبع: یافته‌های پژوهش.

یادداشت: اعداد داخل کروشه بیانگر P-value هستند.

همه متغیرها لگاریتمی هستند.

از آنجاکه متغیرهای بکار رفته در معادلات به صورت لگاریتمی هستند، لذا ضرایب حاصله کشش را نمایش می‌دهند. همان‌طور که مشاهده می‌شود، افزایش شاخص ریسک سیاسی همان‌طور که قابل‌انتظار است، موجب افزایش ورود گردشگران به کشورهای موردبررسی در دوره مورد مطالعه شده است. به‌طور مشخص مطابق برآورد انجام‌شده، یک درصد بهبود در شاخص ریسک سیاسی موجب افزایش ۰/۹۶ درصدی در تعداد گردشگران شده است. این موضوع مؤید اثری است که امنیت در همه شئون آن بر جذب گردشگران خارجی می‌تواند داشته باشد. نتیجه حاصل‌شده با مطالعات ایوانو و همکاران (۲۰۱۶)، اس. گلگو و همکاران (۲۰۱۶) و یاپ و ساها (۲۰۱۳) است؛ اما به‌منظور بررسی میزان اثرگذاری هر یک از اجزای شاخص ریسک سیاسی به تفکیک به بررسی اثر هر یک از آن‌ها بر جذب گردشگران خارجی پرداخته شده است تا مشخص شود کدام یک از آن‌ها اثر بیشتری را در دوره موردبررسی بر کشورهای مورد مطالعه داشته است. همان‌طور که در جدول نتایج ملاحظه می‌شود، اجزای مشخصات سرمایه‌گذاری، نظم و قانون، تنش‌های قومی و پاسخگویی دموکراتیک در دوره مورد اثری بر درصد گردشگران خارجی که به کشورهای مورد مطالعه وارد شده‌اند، نداشته است. پیرامون مشخصات سرمایه‌گذاری عدم معنی‌داری آن دور از انتظار نیست. چراکه زیر شاخص ذکر شده اهمیتی برای بازدیدکنندگان از آثار تاریخی و مناظر طبیعی ندارد؛ اما در مورد سایر اجزا آنچه موجب بی‌معنی شدن بوده را می‌توان در ثبات نسبی آن‌ها در دوره موردبررسی جستجو کرد. به‌عبارت‌دیگر، از آنجاکه اجزای ذکر شده در طول دوره موردبررسی تغییرات چندانی نداشته‌اند، لذا نتیجه حاصله امری معقول و طبیعی است.

از بین اجزای اثرگذار بر جذب گردشگران خارجی، همان‌طور که از جدول ۵ برمی‌آید، درگیری داخلی اثرگذاری بیشتری نسبت به سایر متغیرها داشته است. این موضوع بیانگر نکته بسیار مهمی مبنی بر آن است که با کاهش درگیری‌های داخلی در کشورهای مورد مطالعه و به‌تبع آن افزایش امنیت در آن‌ها گردشگران خارجی به بازدید از کشورهای مورد مطالعه ترغیب شده‌اند. همچنین مطالعه صورت گرفته توسط تالک و زلیک (۲۰۱۷) نیز مؤید نتیجه به‌دست آمده است. اثر درگیری خارجی نیز در رتبه دوم اهمیت در برآورد انجام‌شده قرار گرفته است. به‌طوری‌که کاهش احتمال درگیری خارجی در کشورهای مورد مطالعه موجب افزایش

جذب گردشگران خارجی در دوره مورد مطالعه شده است. نکته‌ای که در این خصوص جلب توجه می‌کند آن است که افزایش اعتماد به عدم بروز درگیری‌های داخلی و خارجی در تصمیم گردشگران اثر بیشتری در قیاس با دیگر شاخص‌ها داشته است.

شاخص شرایط اجتماعی-اقتصادی، حضور نظامیان در سیاست و تنش‌های مذهبی اثرات همسانی در دوره مورد بررسی از خود بر جای گذاشته‌اند و در رتبه پایین‌تری به نسبت درگیری داخلی و خارجی قرار گرفته‌اند. در این مورد مطالعه گزگور و همکاران (۲۰۱۷) مبنی بر اثرگذاری منفی حضور نظامیان در سیاست تأکیدی بر نتیجه بر آورد انجام شده است.

همچنین اثر متغیرهای کنترل نیز مطابق با انتظار بر آورد شده‌اند. تولید ناخالص داخلی در مطالعه انجام شده اثر مثبت و معناداری داشته است که مطابق با مطالعات آلتینگ (۲۰۱۴)، کاوسویک و لینچ (۲۰۱۳)، اس. گلگو و همکاران (۲۰۱۶)، یاپ و ساها (۲۰۱۳) و واروا و ساوریومت (۲۰۱۲) است. همچنین اثر گسترش اینترنت و شاخص حمل‌ونقل نیز همسو با مطالعه صورت گرفته توسط سیتانها و همکاران (۲۰۱۰)، کادارو و ستانا (۲۰۰۷)، اصلان و همکاران (۲۰۰۹)، نوده و سایمن (۲۰۰۵)، شاه‌آبادی و سیاح (۱۳۹۲) و شاه‌آبادی و سیاح (۱۳۹۰) است.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

در عصر کنونی گردشگری به پدیده‌ای بدل شده است که از آن با عنوان صنعت یاد می‌شود. اطلاق این پیشوند بیانگر تغییر دیدگاه به گردشگری، همانند تغییر دیدگاه صورت گرفته به دیگر واژگانی که مفهومی سنتی را نیز دل دارند و انتظار کسب سود از آن است. به عبارت دیگر، در عصر حاضر پرداختن به موضوع گردشگری به مثابه صنعت تنها زمانی حائز اهمیت است که سودآور باشد و این صنعت زمانی سودآور خواهد بود که پیش‌نیازهای آن تأمین شوند. یکی از مهم‌ترین این پیش‌نیازها ایجاد فضایی امن برای گردشگران است. از این روی، در مطالعه پیشروی تأثیر ریسک سیاسی، به جهت گستردگی آن در پوشش عنوان عواملی که می‌توانند موجب ایجاد ناامنی در جوامع شوند، بر جذب گردشگران خارجی در کشورهای حوزه منا مورد بررسی قرار گرفته است. همان‌طور که نتایج برآوردهای انجام شده نشان می‌دهد، شاخص ریسک سیاسی اثر قابل ملاحظه‌ای بر جذب گردشگران خارجی در دوره مورد مطالعه

- در این کشورها داشته است. با تمرکز بر شاخص‌های شکل‌دهنده ریسک سیاسی نیز مشخص شد که درگیری داخلی و خارجی اثر بیشتری داشته‌اند و در رده پایین‌تری از اثرگذاری شرایط اقتصادی-اجتماعی، حضور نظامیان در سیاست و تنش‌های مذهبی قرار می‌گیرند. بنا بر نتایج حاصله از این مطالعه می‌توان رهیافت‌هایی به شرح زیر به منظور توسعه گردشگری ارائه کرد:
- کاهش احتمال درگیری داخلی با توسل به ایجاد امکان مشارکت مردم در عرصه سیاسی و اقتصادی و انتقاد بی‌پرده از آنچه خوشایند آن‌ها نیست.
  - کاهش احتمال درگیری خارجی با پرهیز از اقدامات تحریک‌آمیز در سایر کشورها و ایجاد ارتباطات دوستانه.
  - بهبود شرایط عمومی اقتصادی و اجتماعی به منظور اجتناب از بروز نارضایتی و افزایش احتمال تظاهرات خیابانی.
  - تلاش جهت مواجهه عادلانه با مذاهب رایج در کشورهایی که در تلاش‌اند صنعت گردشگری را توسعه دهند.
  - حضور نظامیان در سیاست به جهت آثار زیانباری که برای اقتصاد به‌طور کلی و صنعت گردشگری به‌طور اخص دارد باید به‌شدت محدود شده و تحت نظارت قرار گیرد.

منابع

- راسخی، سعید و محمدی، ثریا. (۱۳۹۶)، عوامل مؤثر بر تقاضای گردشگری کشورهای حوزه دریای خزر. *مطالعات مدیریت گردشگری*، ۱۲(۳۸)، ۶۳-۸۱.
- شاه‌آبادی، ابوالفضل و سیاح، علی. (۱۳۹۲)، تأثیر زیرساخت‌های اقتصادی بر گردشگری: رویکرد پانل دیتا مقایسه‌ی تطبیقی کشورهای در حال توسعه و توسعه‌یافته. *برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری*، ۲(۷)، ۲۵-۴۳.
- دائی کریم‌زاده، سعید؛ قبادی، سارا و فرودستان، نسیم. (۱۳۹۲)، عوامل مؤثر بر تقاضای گردشگری بین‌المللی ایران: رهیافت خود توضیح با وقفه‌های گسترده (ARDL). *مطالعات مدیریت گردشگری*، ۸(۲۳)، ۱۳۱-۱۵۴.
- شاه‌آبادی، ابوالفضل؛ سیاح، علی و پورجوان، عبدالله. (۱۳۹۰)، عوامل مؤثر بر جذب گردشگر در کشورهای گروه D8. *اولین همایش ملی گردشگری پایدار سیستان و بلوچستان*، ۳-۵ خردادماه.
- Giray Gozgor, G., Demir, E., & Mehmet Huseyin Bilgin, M.H. (2017). The effects of the military in politics on the inbound tourism: Evidence from Turkey. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 22(4), 370-380.
- Ruan, W-Q., Li, Y-Q & Sam Liu, C-H. (2017). Measuring tourism risk impacts on destination image. *Sustainability*, 9(9), 1-15.
- Tkalec, M. & Žilić, I. (2017). Does proximity to conflict affect tourism: Evidence from NATO bombing? *Radni Materijali EIZ-an EIZ Working Papers*, ISSN 1846-4238. No.1704, 1-22.
- Ivanov. S., Gavrilina, M., Craig Webste, C., & Ralko, V. (2016). Impacts of political instability on the tourism industry in Ukraine. *Journal of Policy Research in Tourism, Leisure and Events*, ISSN: 1940-7963. 9(1), 100-127.
- María Santana-Gallego, M., Rosselló-Nadal, J., & Fourie. J. (2016). The effects of terrorism, crime and corruption on tourism. Conference proceedings, *7th Advances in hospitality & tourism marketing & management (AHTMM) conference*, Famagusta, Cyprus, 10-15 July 2017. 179-196.
- Muzindutsi, P-F & Manaliyo, J.C. (2016). Effect of political risk shocks on tourism revenue in South Africa: Time series analysis.

International Journal of Business and Management Studies, 8(2), 169-186.

Štetić, S. (2016). Risks in tourism (on the example of events). *Quaestus Multidisciplinary Research Journal*. No.8, 68-78.

Zopiatis, A., Savva, C.S., Lambertides, N., & McAleer, M. (2016). *Tourism stocks in times of crises: An econometric investigation of non-macro factors*. Tinbergen Institute Discussion Papers 16-104/III, Tinbergen Institute.

Altindag, D. (2014). Crime and international tourism. *Auburn University Department of Economics Working Paper Series*, 35(1), 1-14.

Causevic, S. & Lynch, P. (2013). Political (in) stability and its influence on tourism development. *Tourism Management*, No. 34, 145-157.

Yap, G. & Saha, S. (2013). Do political instability, terrorism, and corruption have deterring effects on tourism development even in the presence of UNESCO heritage? A cross-country panel estimate. *Tourism Analysis*, 18(5), 587-599.

Varua, M.E. & Saverimuttu, V. (2012). The impact of political unrest or internal conflict on inbound tourism in the republic of the Philippines. *International Journal of Development and Conflict*, 2(2), 1250003:1-1250003:11.

Seetanah, B., Durbarry, R. & Ragodoo, J.F. N. (2010). Using the panel cointegration approach to analyse the determinants of tourism demand in South Africa, *Tourism Economics*, 16(3); 715-729.

Aslan, A., Kula, F., & Kaplan, M. (2009). International tourism demand for Turkey: A dynamic panel data approach. *A Research Journal of International Studies*, No. 9, 64-75.

Sequeira, T.N. & Nunes, P.M. (2008). Does country risk influence international tourism? A dynamic panel data analysis. *The Economic Record*, 84(265), 223-236.

Khadaroo, J. & Seetanah, B. (2007). Transport infrastructure and tourism development. *Annals of Tourism Research*, 34(4); 1021-1032.

Naude, W. & Saayman, A. (2005). Determinants of tourist arrivals in Africa: A panel data regression analysis. *Tourism Economics*, 11(3); 365-391.

Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312.

Pesaran, M. H. (2004). *General diagnostic tests for cross section dependence in panels*. IZA Discussion Papers 1240. Institute for the Study of Labor (IZA).

Im, K. S., Pesaran, M. H., & Shin, Y. (2003). Testing for unit roots in heterogeneous panels. *Journal of Econometrics*, 115(1), 53-74.

Kao, C. (1999). Spurious regression and residual-based tests for cointegration in panel data. *Journal of Econometrics*, 90(1), 1-44.

Sinclair, M. (1998). Tourism and economic development: a survey. *Journal of Development Studies*, No. 34, 1-51.

Howell, L.D. & Chaddick, B. (1994). Models of political risk for foreign investment and trade: An assessment of three approaches. *The Columbian of World Business*, 29(3), 70-91.

Schmidt, D. A. (1986). Analyzing political risks. *Business Horizons*, 29(4), 43-50.

wdi.worldbank.org

www.prsgroup.com